

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een kamer gevuld met de mooiste boeken : de bibliotheek van Johannes Thysius (1622-1653)

Mourits, E.V.M.

Citation

Mourits, E. V. M. (2016, December 14). *Een kamer gevuld met de mooiste boeken : de bibliotheek van Johannes Thysius (1622-1653)*. Vantilt, Nijmegen. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45015>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45015>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/45015> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Mourits, Esther

Title: Een kamer gevuld met de mooiste boeken : de bibliotheek van Johannes Thysius (1622-1653)

Issue Date: 2016-12-14

Een uitgelezen verzameling boeken

Typering van de bibliotheek

Is het tot nu toe altijd gelukt een hoofdstuk of nieuwe passage in te leiden met een toepasselijk citaat van Thysius, waar het gaat om de inhoud van zijn bibliotheek laat hij ons in de steek. Hij heeft bijna niets geschreven over zijn interessegebieden, naar welke boeken hij op zoek was en waarom. De enige uitzonderingen zijn op de vorige bladzijden genoemd: we weten dat Thysius in 1649 belangstelling had opgevat voor numismatiek, en dat hij meer dan eens een poging heeft gedaan omvangrijke theologische naslagwerken te vinden voor een redelijke prijs. De schaarse gedocumenteerde zoektochten naar nieuwe aanwinsten voldoen als voorbeelden van de manier waarop Thysius boeken kocht, maar de gegevens zijn te mager om daaruit zijn voorkeuren en interesses te reconstrueren. De boeken zullen hier voor zichzelf moeten spreken. De vraag is op welke manier.

Uitgangspunten

Een beschouwing van de bibliotheek op basis van de boeken die erin staan, zou bij de keuze voor het onderwerp 'klassiek Latijn' bijvoorbeeld als volgt kunnen beginnen.¹ Het eerste handboek voor de studie van het klassieke Latijn werd rond 1440 geschreven door de Italiaan Lorenzo Valla onder de titel *De linguae Latinae elegantiae*, en voor het eerst gepubliceerd in 1471. Thysius bezat een exemplaar van deze eerste editie van dit boek, dat hij in 1650 had aangeschaft voor veertien stuivers.² Het werk van Valla was een bron van inspiratie voor humanisten zoals Niccolò Perotti, wiens *Rudimenta grammatices* door Erasmus in zijn *De ratione studii* als handboek

voor de grammatica werd aangeraden. Perotti's encyclopedisch naslagwerk voor de lexicografie, de *Cornucopiae sive lingua Latinae commentarii*, was een werk voor gevorderden in de studie van het Latijn en minder populair dan de *Rudimenta*.³ Maar het was juist dit boek waarvan Thysius een exemplaar in de kast had staan, gepubliceerd door Aldus Manutius in 1513.⁴

Het spreken en schrijven van klassiek Latijn kon niet alleen worden geleerd met behulp van een systematische beschrijving van de taal; daarvoor moesten de klassieken zelf worden bestudeerd. Men las om te beginnen de komedies van Terentius, en in mindere mate Plautus, maar met name de werken van Cicero, zijn brieven, oraties en werken over moraal filosofie. Al deze auteurs zijn vertegenwoordigd in de bibliotheek van Thysius, sommige van hun werken in verschillende edities.⁵ Ook de klassieke geschiedschrijving was belangrijk voor de studie van het Latijn, enerzijds als bron van informatie over bestuur en organisatie van het Romeinse rijk, anderzijds dienden de beschrijvingen van heroïsche daden uit het verleden als exempelen voor het heden, in ieder geval op z'n minst de stijl en retoriek ervan. Livius, Sallustius en Tacitus waren populair,⁶ maar ook de *Factorum et dictorum memorabilium libri* van Valerius Maximus, dat al in de Middeleeuwen werd bestudeerd, bleef een belangrijke tekst in het humanistisch onderwijs. Ook dit boek was in het bezit van Thysius, in een editie van Justus Lipsius, gepubliceerd in Leiden in 1594.⁷

Dit is maar een korte beschouwing, verre van uitputtend, want er wordt niet meer dan een handvol auteurs genoemd. Toch staat er een grote hoeveel-

LAVRENTII VALLENSIS PATRICII ROMANI
COMMENTARIORVM GRAMMATICORVM SE-
CVNDVM ELEGANTIAM LINGVAE LATINAE
LIBER PRIMVS DE NOMINE VERBOQVE. ET
EX HIS DVOBVS COMPOSITO PARTICIPIO IN-
CIPIT PROEEMIVM.

VM SAEPE MECVM NOSTROrum
maiorum res gestas / aliorūq; uel regum uel
populor; considero: uident mihi nō modo
ditionis nostri homines: uerum etiā ligūz
ppagatione / ceteris omnibus antecelluisse.
Nam p̄las quidē: medos / affynos: gr̄ecos:
aliosq; permultos / longe lateq; regum potitos esse: quosdā
etiā ut aliq̄to inferius q̄ romanor; fuit: ita multo diuturnius
imperium tenuisse constat: nullos tamen ita linguam suam
ampliāse / ut nostri fecerunt. Qui ut oram illam itāz quā
magna olim gr̄acia dicebatur: ut Siciliam / quā gr̄acia etiā
fuit: ut omnem italiam taceam: per totum pene occidentem:
per septētrionis: per africā nō exiguam partem / breui spacio
linguam romanā / quā eadem latina a laio / ubi roma est / dicit
celebrem / & quasi reginā effecerūt: & quod ad ipsas puicias
attinet: uelut optimā quandā frugē / mortalibus ad faciendā
sementē pr̄bueūt. Opus nimirū multo pr̄clarius: multoq;
speciosius / q̄ ipsum imperium / propagāse. Qui enī impium
augent / magno illi quidem honore affici solēt: atq; ipatores
nominant: qui autem beneficia aliqua in hoies cōtulerunt:
ii non humana / sed diuina potius laude celebrātur. Quippe
cum non suā tantum urbis amplitudinē / ac gloriā cōsulant:
sed publicā quoq; hominum utilitatē / ac salutē. Itaq; nostri
matores / rebus bellicis: pluribusq; laudibus: ceteros quoque
homines superauerūt: linguā uero suā ampliātionē / se ipsi
superiores fuerunt / tanq̄ relicto in terris imperio / cōsortium
deorum in caelo consecuti. An uero Ceres / quod frumētū: Liber
quod uini: Minerva quod olea / putatur in uentris: multique
alii / ob aliquam / huiusmodi beneficentiā / in deos repositi
sunt: linguam latinam / nationibus distribuisse minus erit:
optimam frugem / & uere diuinam: nec corporis: sed animi
cibum: h̄c enim gentes illas / populor; oibus artibus / quā

Lingua romana /
Latina dicta.

Imperatores.

Lingua latina.

Eerste pagina
van De linguae
Latinae van
Lorenzo Valla,
1471

heid informatie in, niet alleen over de boeken zelf, maar ook over hun plaats in de geschiedenis. Wie in bredere zin iets wil zeggen over de inhoud van een bibliotheek uit de zeventiende eeuw, zeker als het gaat om een omvangrijke collectie zoals die van Thysius, moet rekening houden met een aantal specifieke eigenschappen van zo'n bibliotheek. In de eerste plaats zijn de meeste boeken geschreven in het Latijn, destijds de taal van het onderwijs en de wetenschap. Het Latijn functioneerde als gemeenschappelijk communicatiemiddel voor geleerden, omdat wetenschap grensoverschrijdend is en hun publicaties overal in Europa moesten kunnen worden gelezen. Daarnaast was onder invloed van het humanisme de beheersing en de toepassing van het Latijn het centrale element in het onderwijs geworden. In elke bibliotheek die ten behoeve van studie tot stand is gekomen, is veruit de meerderheid van de boeken geschreven in het Latijn. Niet elke bibliothekshistoricus is tevens latinist, wat betekent dat de taal voor obstakels kan zorgen.

In de tweede plaats zijn veel van de boeken in een zeventiende-eeuwse bibliotheek opvallend oud. Het is helemaal niet ongebruikelijk om daar incunabelen terug te vinden: boeken die zijn gepubliceerd in de eerste vijftig jaar na de uitvinding van de boekdrukkunst, vanaf ca. 1450 tot en met 1500. Die boeken zijn niet noodzakelijk alleen maar aangeschaft vanwege hun zeldzaamheid of curiositeitswaarde, maar dat kan ook zijn gebeurd ten behoeve van studie. Voor de relatieve ouderdom zijn verschillende redenen. Boeken hadden een langere levensduur dan tegenwoordig, omdat ze in principe verkrijgbaar waren tot het laatste exemplaar bij de boekhandel was verkocht. Bovendien waren ze van degelijk materiaal gemaakt, waardoor een boek vele malen opnieuw voor hergebruik kon worden doorverkocht. Maar belangrijker is dat de inhoud van deze boeken ondanks het verstrijken van de jaren nog steeds waardevol werd gevonden. De wetenschap uit de zestiende en zeventiende eeuw wordt gekenmerkt door een enorme toename in de beschikbaarheid van kennis, dankzij de mogelijkheid die kennis per boek te ver-

spreiden. Deze toename is cumulatief, niet selectief.⁸ Zowel op theoretisch niveau in de filosofie, als in de praktijk van bibliotheken en bibliografieën hebben geleerden kennis telkens opnieuw geordend, ingedeeld en gestructureerd. Ondanks de hiërarchische opzet van hun werk, op basis van de waarde die aan de verschillende onderdelen werd toegekend, is nergens sprake van een criterium dat een bepaald soort kennis (al of niet in de vorm van een boek) als onbruikbaar of verouderd uitsluit. Elk boek was in principe bruikbaar, en verdiende een plaats in een bibliotheek.

Dezelfde opvatting ligt ten grondslag aan de derde lastige eigenschap van een zeventiende-eeuwse bibliotheek: de beperkte mate van specialisatie. Elke bibliotheek blijkt tot op zekere hoogte een universele collectie te bevatten, waarin allerlei kennisgebieden zijn vertegenwoordigd, ongeacht de motieven waarmee die is samengesteld. Theologie, filosofie en klassieke letteren zijn in geen enkele bibliotheek afwezig. De reden daarvoor is dat de eigenaars of samenstellers van deze collecties allemaal een universitaire, humanistische opleiding hebben genoten, waardoor hun brede belangstelling als een gegeven moet worden beschouwd. De overeenkomsten tussen bibliotheken kunnen op het eerste gezicht groter zijn dan de verschillen, wat het moeilijk maakt ze te typeren.

De laatste kwestie die voor problemen kan zorgen, is de afstand in tijd. Zelfs voor wie gespecialiseerd is in wetenschapsgeschiedenis blijkt het moeilijk om vast te stellen wat de historische betekenis van een bepaald boek is geweest. Dat is van heel veel verschillende aspecten afhankelijk: om te beginnen wanneer het is geschreven en door wie, en wat het onderwerp van het boek is. Maar ook: tot welke traditie of kennisleer moet het boek gerekend worden, is het een overzichtswerk of een deelstudie, een commentaar of oorspronkelijk werk, praktisch of theoretisch, vertegenwoordigt het nieuwe of bestaande opvattingen, is het betogend, verhalend of encyclopedisch? Vervolgens is het de vraag door wie het boek is gedrukt en waar, of er maar één editie bestaat of dat het vele malen is herdrukt, of het al dan niet

populair is geweest, veel geciteerd en nagevolgd. Dan is er nog de kwestie hoe het boek in de bibliotheek van Thysius terecht is gekomen, wanneer, wat het heeft gekost en wie de vorige bezitter was. Bij alle bovenstaande vragen gaat het niet alleen om feitelijke informatie, want of een boek al of niet vernieuwend is geweest, welke kennisleer het vertegenwoordigt en of het populair is geweest is afhankelijk van interpretatie. En dan volgt de hamvraag: in hoeverre was Thysius van al deze informatie op de hoogte, en heeft dat bij de beslissing tot aanschaf een rol gespeeld? Het antwoord is even eenvoudig als ontvullend: dit kunnen we niet meer achterhalen. Datgene wat je in een ideaal geval zou willen weten over de bibliotheek moet op een verantwoorde manier worden teruggebracht tot wat mogelijk is om erover te kunnen weten.

Bibliotheekonderzoek

Om greep te krijgen op de materie wordt in het onderzoek naar bibliotheken allereerst een typering gemaakt naar aanleiding van de ontstaansgeschiedenis: of het gaat om een privécollectie of om een collectie die is verbonden met een plaats of instituut. Een privébibliotheek is het resultaat van de initiatieven van de eigenaar, waardoor de inhoud ervan wordt bepaald door diens persoonlijke voorkeuren. Als een enkele bibliotheek het onderwerp is van studie, zijn er voor de onderzoeker twee mogelijkheden: om de persoonlijkheid en intellectuele activiteiten van de eigenaar te reconstrueren op basis van zijn boekenbezit, of om het boekenbezit te relateren aan het leven en werk van bezitter.⁹ In de praktijk kiest de onderzoeker meestal voor het laatste. Een privébibliotheek bevat over het algemeen vele honderden of zelfs duizenden boeken, en door leven en werk van de bezitter als uitgangspunt te nemen, kan het onderzoek worden beperkt door zich te richten op de onderwerpen die daarin centraal staan.

Het reconstrueren van een persoonlijkheid op basis van boekenbezit is veel lastiger: voor alle boeken geldt dat ze bij de vorming van een persoon al of

niet van belang zijn geweest, en bepalen tot welke van deze twee categorieën een boek gerekend moet worden is niet meer mogelijk. Daarnaast is er nog een onderscheid te maken tussen verschillende soorten privébibliotheken. Mogelijke criteria daarvoor zijn de afkomst van de eigenaar, wat leidt tot de typering adels- of patriciërsbibliotheek, of diens beroep, zodat bijvoorbeeld sprake is van de bibliotheek van een predikant, of een geleerde. In het eerste geval zal de nadruk komen te liggen op de invloed van sociale status, rijkdom en plaats van ontstaan op de inhoud van de bibliotheek, in het tweede geval meer op godsdienst en wetenschap.

Juist omdat een privébibliotheek het resultaat is van de initiatieven en persoonlijke voorkeuren van de eigenaar, was er aan het einde van diens leven vaak geen reden meer voor het in stand houden van zijn collectie boeken. Dat betekent dat de meeste privébibliotheken na de dood van de eigenaar werden verkocht, omdat de nabestaanden meer behoefte hadden aan geld dan aan boeken. Er zijn wel uitzonderingen, zoals de bibliotheek van Constantijn Huygens, die verdeeld werd onder zijn zonen.¹⁰ Een ander voorbeeld is de boekenverzameling van Isaac Vossius, die in haar geheel werd verkocht aan de universiteitsbibliotheek van Leiden.¹¹ Adelsbibliotheken maakten over het algemeen deel uit van de boedel van het huis waartoe zij behoorden, en werden door nieuwe generaties bewoners geërfd en uitgebreid.¹² Het opheffen van bibliotheken, of de opname ervan in een groter geheel heeft tot gevolg dat onderzoek vaak alleen maar kan plaatsvinden op basis van een achtergebleven bibliotheek- of veilingcatalogus, of een boedelinventaris. De collectie waar het om gaat zal dan eerst moeten worden gereconstrueerd. Veel bibliotheekonderzoek is daarom gericht op de identificatie van titels of van bewaard gebleven exemplaren, om een zo compleet mogelijk overzicht te kunnen bieden van de boeken die tot een collectie behoorden. Een interpretatie van de samenstelling blijft dan achterwege.

Het relateren van een collectie aan het leven en werk van de bezitter is in theorie een volstrekt legi-

tieme manier van interpretatie, maar blijkt in de praktijk nog niet zo gemakkelijk. Er is simpelweg niet altijd voldoende bekend over het leven en werk van de zeventiende-eeuwse verzamelaar. In het geval van geleerdenbibliotheken waarvan de eigenaar heeft lesgegeven en gepubliceerd, is het soms wel mogelijk een duidelijk verband aan te wijzen. Van de bibliotheek van Constantijn L'Empereur bestaat niet alleen een veilingcatalogus uit 1648, maar ook een door hemzelf opgestelde inventaris uit ca. 1620. Met behulp daarvan heeft Peter van Rooden een uitgebreide typering kunnen geven van diens theologische bibliotheek, in relatie tot zijn achtergrond, opleiding en werk.¹³ Daarbij moet wel gezegd worden dat L'Empereur in 1620 nog niet zoveel boeken bezat, ruim tweehonderd, waarvan de helft theologie. Een even grondig onderzoek is verricht door Willem Frijhoff naar vier zeventiende-eeuwse Hollandse priesterbibliotheken. Om een vergelijking mogelijk te maken heeft hij zijn onderwerp nadrukkelijk in tijd en plaats begrensd, en ook hier gaat het om collecties met een omvang van een paar honderd exemplaren. Dankzij zijn grote kennis over de aard van de boeken uit het bezit van de priesters, weet hij de bibliotheken op basis van de verschillen en overeenkomsten naar inhoud te typeren.¹⁴ Zo'n gerichte vraag naar het verband tussen boeken en bezitter wordt niet altijd gesteld. Vaak is de ontdekking van een inventaris of catalogus de aanleiding voor een korte studie die begint met een biografie van de eigenaar van de boeken, gevolgd door een beschrijving van de lotgevallen van de bibliotheek. Voor een poging om de hele bibliotheek te typeren is in het bestek van zo'n studie geen ruimte, de auteurs en titels die met name worden genoemd zijn gekozen omdat ze aansluiten bij wat er bekend is over de verzamelaar.

Een bibliotheek die was verbonden aan een plaats of instituut, aan een stad, een onderwijsinstelling of een klooster, vraagt om een heel andere benadering. De inhoud van zo'n bibliotheek was afgestemd op de gebruikers, die de boeken nodig hadden om hun werk optimaal te kunnen verrichten. Daarnaast was het

een bewaarplaats van documenten en publicaties die ter plaatse tot stand zijn gekomen. Naar hun functie kunnen ze worden aangeduid als publieke bibliotheken, omdat ze voor een bepaald publiek werden opengesteld. Er zou in principe geen verband moeten zijn met persoonlijke voorkeuren, hoewel individuele bibliothecarissen die bij hun acquisities soms wel hebben laten meewegen. Zo was Daniel Heinsius, bibliothecaris bij de universiteit Leiden van 1607 tot 1655, voortdurend in conflict met de curatoren omdat hij naar hun mening boeken kocht vanuit zijn eigen interesse als filoloog, niet in de eerste plaats uit hoofde van zijn functie.¹⁵

Persoonlijke voorkeuren spelen wel een grote rol wanneer een publieke bibliotheek is gesticht door een privéverzamelaar die zijn collectie aan een instelling heeft geschonken, of die voor publiek heeft opengesteld, zoals kardinaal Mazarin, Thomas Bodley en natuurlijk Johannes Thysius. Van de eerste twee is zeker dat ze hun collectie ook met het oog op een breder publiek hebben samengesteld. Mazarin heeft dat verklaard bij monde van zijn bibliothecaris Gabriel Naudé, Thomas Bodley verzamelde van het begin af aan ten behoeve van de universiteit in Oxford om daar de verdwenen ‘publike library’ in ere te herstellen.¹⁶ Zoals hiervoor besproken is het niet onmogelijk dat Thysius boeken heeft verzameld met de bedoeling om daarvan op den duur ook anderen gebruik te laten maken. Dat hij uiteindelijk een publieke bibliotheek heeft gesticht is ook te danken aan zijn onafhankelijke financiële situatie aan het einde van zijn leven, iets wat hij niet van het begin af aan heeft kunnen voorzien.

Bij onderzoek naar een publieke bibliotheek kan een verband worden gelegd tussen de inhoud van de bibliotheek en de noden van de gebruikers. Wanneer die gebruikers geleerden zijn geweest, zoals in het geval van een universiteitsbibliotheek, is het moeilijk precies vast te stellen wat die noden zijn geweest, omdat ze per persoon nogal kunnen verschillen. De disciplines die aan de universiteit werden gedoceerd en de individuele colleges kunnen een aanknopingspunt bieden. Maar zo’n bibliotheek is niet uitslui-

tend bestemd voor onderwijs, het is uiteindelijk ook een opslagplaats voor kennis, een plaats waar kennis ter beschikking wordt gesteld of een instrument voor onderzoek. Met die constatering kan de aanwezigheid van elk boek in de bibliotheek worden verantwoord. Alleen de periode waarin de bibliotheek tot stand is gekomen en de ontwikkelingen in de wetenschapsbeoefening uit die tijd bieden dan voldoende context om iets over de boeken te kunnen zeggen.

Het bovenstaande is geen poging een volledig overzicht te geven van de reikwijdte van het moderne bibliotheekonderzoek, het is gericht op aspecten daarvan die van belang kunnen zijn bij het onderzoek naar een zeventiende-eeuwse geleerdenbibliotheek, zoals die van Johannes Thysius. Deze is ontstaan als privéverzameling, maar het is de vraag of het leggen van een verband tussen leven en werk van de verzamelaar en diens bibliotheek hier zinvolle conclusies zou opleveren. Er is veel bekend over Thysius’ leven, maar aanwijzingen dat hij voor zijn werk een bibliotheek nodig had ontbreken. De bibliotheek wás zijn werk. Als het vanaf het begin af aan zijn bedoeling is geweest anderen daarvan gebruik te laten maken, kan niet worden vastgesteld welke gebruikers Thysius dan voor ogen had. Vast niet uitsluitend de theologiestudenten van het ‘collegie van de heer Halet’, dat hij in zijn testament heeft genoemd. Het meest concrete aanknopingspunt voor een typering van de bibliotheek van Thysius is dan toch de schriftelijke weerslag van de wetenschapsbeoefening in de zeventiende eeuw. Daarom eerst een kort overzicht.

Onderwerpen van studie

Voorafgaand aan de zeventiende eeuw bestond er geen duidelijk onderscheid tussen wetenschap en filosofie. Met het Latijnse woord ‘scientia’ werd een systematisch georganiseerd systeem van kennis bedoeld, dat zijn principes ontleende aan de filosofie. Uitgangspunt was een reeks van noodzakelijke, universele waarheden, waarmee de wereld door middel van logisch deduceren kon worden verklaard. De

wetenschappelijke discipline die zich richtte op verklaring werd aangeduid als natuurfilosofie, en wanneer beschrijving van de natuur het doel was, werd gesproken van natuurgeschiedenis. Kennis werd niet geordend naar onderwerp of methode, maar naar het doel ervan: theoretische kennis moest leiden tot begrip, praktische kennis tot een goed en zinvol leven, en feitelijke kennis tot de productie van goederen en de beheersing van ambachten.¹⁷

Een voorbeeld van een laat-zestiende-eeuwse ordening van kennis binnen de natuurfilosofie luidt als volgt: in de eerste plaats is er theoretische kennis, die wordt verkregen met behulp van de speculatieve filosofie, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen metafysica, mathematica en fysica. Metafysica behandelt de algemene principes en eigenschappen van alles wat bestaat; de fysica behandelt alles wat kan worden waargenomen. De mathematica valt uiteen in de studie van abstracties zoals vormen en cijfers, en van toepassingen zoals *perspectiva* en muziek. In de tweede plaats is er de filosofie die praktische kennis bestudeert, gerelateerd aan het menselijk leven. Deze behandelt onderwerpen als ethiek, economie en politiek. Ten slotte is de filosofie die gericht is op feitelijke kennis, ofwel *mechanica*, gericht op de kunsten die noodzakelijk zijn voor het menselijk bestaan, zoals landbouw; die het bestaan kunnen vergemakkelijken, zoals navigatie; en die het kunnen veraangenamen, zoals zingen.¹⁸ Filosofen door de eeuwen heen hebben hun verhandelingen over kennis voorzien van een schematische weergave die vergelijkbaar is met het bovenstaande, met accentverschillen afhankelijk van plaats en tijd van ontstaan.

Deze ordening is fundamenteel verschillend van wat tegenwoordig gebruikelijk is, maar volkomen vanzelfsprekend voor wie ermee is opgegroeid. Het maakt duidelijk waarom boeken over bijvoorbeeld astrologie in de catalogus van een zeventiende-eeuwse bibliotheek afwisselend zijn ingedeeld bij de *libri medici*, de *libri mathematici* en de *miscellanei*: niet het onderwerp van het boek was het criterium, maar het doel waarmee het was geschreven.

Grondslag voor de wetenschap, en voor de opvattingen over kennis was de filosofie van Aristoteles. In de dertiende eeuw wist de theoloog Thomas van Aquino diens in beginsel heidense filosofie in overeenstemming te brengen met de belangrijkste doctrines van het christendom. Kort daarna werden de werken van Aristoteles een vast onderdeel in het curriculum van steeds meer Europese universiteiten, en groeide zijn filosofie uit tot de meest dominante factor in het onderwijs.¹⁹ De uitgangspunten die werden geleverd door de aristotelische filosofie, de reikwijdte van de onderwerpen die werden behandeld, en de methoden waarmee zowel de fysieke en de metafysische wereld kon worden doorgrond bleken daarvoor uitermate geschikt. Een van de kenmerken van deze filosofie is de mogelijkheid die op vele manieren te duiden, waardoor ruimte werd geboden voor allerlei mogelijke denkpatronen en interpretaties. In de Middeleeuwen leidde dat tot het ontstaan van een enorm corpus aan scholastieke commentaren, zo aangeduid vanwege de scholen waarin zij tot stand kwamen. Maar de invloed van Aristoteles reikte veel verder: vanaf de uitvinding van de boekdrukkunst tot het einde van de zestiende eeuw verschenen er zo'n drie- tot vierduizend boeken met zijn filosofie als onderwerp.²⁰

Filosofie werd vanaf de dertiende eeuw een vast onderdeel van het universitaire onderwijs. Elke student moest zich eerst aan de artesfaculteit laten scholen in de filosofie en de logica, als voorbereiding voor een eventuele opleiding in een van de drie hogere faculteiten: theologie, recht of medicijnen. Daardoor was ook de vervolgstudie doordrongen van de analytische technieken en conceptuele uitgangspunten van de filosofie, en had ze een sterk theoretisch karakter.²¹ In de Middeleeuwen was het doel van een universitaire opleiding wijsheid vergaren, het doorgronden van de waarheid, niet de training voor een praktisch beroep. Die zoektocht naar de waarheid werd steeds moeilijker te realiseren, door de almaar toenemende hoeveelheid scholastieke commentaren die de klassieke teksten van uitleg moesten voorzien.

Aan het begin van de Renaissance, in Italië al in de veertiende eeuw – in Noord-Europa een eeuw later – werd er mede vanuit kritiek op het scholasticisme door humanisten een nieuwe vorm van onderwijs gepropageerd. De humanisten waren van mening dat het onderwijs in de eerste plaats een praktisch doel moest dienen, namelijk de voorbereiding op een goed en zinvol leven.²² Als de ideale methode daarvoor werd de *studium humanitatis* aangebracht, de studie van een verzameling disciplines die nodig waren om Latijnse teksten te interpreteren en te schrijven. Grammatica, retorica en dialectica werden bestudeerd ten behoeve van de taalbeheersing, voor de levenslessen wendde men zich tot de redekunst, geschiedenis, poëzie en moraalfilosofie van de klassieken. De humanisten zochten autoriteit en navolgenswaardige voorbeelden net als de scholastici bij de klassieke Romeinse en Griekse auteurs, maar zij wilden die leren kennen zonder tussenkomst van commentaren, in de oorspronkelijke taal en rekening houdend met de context waarin hun werken tot stand gekomen waren.

De humanisten hebben daarmee een hele reeks nieuwe ontwikkelingen in gang gezet. Klassieke teksten werden in een zo origineel mogelijke staat teruggebracht met behulp van de oudste overgeleverde manuscripten en door vertaal- en kopieerfouten te verwijderen – wat het begin zou worden van de filologie. Lang vergeten auteurs die niet pasten in het curriculum van de scholastici werden herontdekt. Het Latijn werd hervormd naar klassiek voorbeeld tot een elegant neo-Latijn, ontdaan van middeleeuwse aanpassingen, en tot standaard verheven in woord en geschrift. Een hernieuwde belangstelling voor het Grieks kwam voort uit de overtuiging van de noodzaak teksten te lezen in de taal waarin zij waren geschreven of overgeleverd, zoals de Bijbel, om correcte interpretatie mogelijk te maken. Dat enkel geschreven bronnen daarvoor niet voldoende informatie boden, leidde tot een interesse in nieuwe onderzoeksgebieden als oudheidkunde, numismatiek, archeologie en chronologie. De opkomst van het gedrukte boek maakte een brede verspreiding van

het werk van de humanisten mogelijk, vooral in de vorm van tekstedities en nieuwe commentaren. De ongetwijfeld meest gelezen publicaties waren bestemd voor het onderwijs, zoals instructies voor de beoefening van de humanistische disciplines en compilatiewerken van de best bruikbare teksten.

Met de steun van wereldlijke en kerkelijke machthebbers werden in de zestiende eeuw scholen en universiteiten gesticht met een humanistische grondslag, terwijl bestaande universiteiten hun onderwijsprogramma aanpasten.²³ Met de studie van de *humaniora* leerden de studenten vaardigheden die bij uitstek geschikt bleken voor het vervullen van een maatschappelijke functie als bestuurder of adviseur, maar ook voor andere beroepen als predikant, leraar, arts of advocaat. Daartoe behoorde allereerst de beheersing van het neo-Latijn, en de vaardigheid om de taal effectief in te zetten in tekst of betoog. Studie van de klassieke teksten maakte de studenten bewust van de tijdloze principes die moesten leiden tot een ethisch en verantwoord leven. Dit was de basis van studie volgens *De ratione studii* van Erasmus in 1511, maar in 1645 nog steeds, toen Hugo de Groot dit werk opnam in zijn bloemlezing *Dissertationes de studiis instituendis*.²⁴

Hoewel er geen absolute consensus bestond over de beste methode van doceren, had het humanistische onderwijs lange tijd veel succes vanwege de praktische toepasbaarheid als beroepsopleiding, maar ook vanwege de capaciteit zich aan te passen aan maatschappelijke veranderingen.²⁵ Wat de humanisten desondanks kwetsbaar maakte voor kritiek, is dat ze net als de scholastici beweerden te beschikken over de middelen tot het vaststellen van tijdloze waarheden, en daarbij eveneens verwezen naar de autoriteit van de klassieken. Maar de canon was na de herontdekking van klassieke teksten en filosofieën niet meer zo eenduidig, nieuwe edities en vertalingen hadden gezorgd voor omstreden herinterpretaties van vertrouwde werken. Wat kon er nog beschouwd worden als autoriteit, en hoe was dat te verantwoorden?²⁶

Ook de Bijbel, bron van onveranderlijke en

Hier beghint dat prologus vander bibel
des ouerleeters te duytliche vte latine

Here here god voerfiende
die grote droecheit vā de
moien die in sinen volck
toecomedē was ende welle
soude. Soe atroep hi o
alle traeghe menschen: en biet ons sijn
gracie bij sine propheet plasas en seit
alou. Ohi alle die doelt hebt toem
ten wateren. Ende die gheen siluer en
hebt toem en coept sonder ziluer en
sonder wisselinghe: wijn ende melck.
Sij dese waterē daer o god toe roept
biden voertgenoemen propheet. Soe
moghen wij verstaē die heilige scraf
tuer die ons ghelaten is vande eerste
vaderen patriarchen ende propheeten:
die ons bescreuen is bij den heplighen
gheest. Om dat wi ons daer in oeffenē
souen. Ende voer oghen hebben dat
grote goet: en die grote wonderen die
die ewighe heere o god ghedaē heeft
vanden beghin voer sijn vanden: die
hem met trouwen opeuou. Ende die
weetheit sijner gherechticheit die hij
gheblijcht heeft: pegen die sondaren
sijne vanden. Ende om dat wij hier i
sijnen grote naem ghebeneuen souē
en louen. Want alsoe die apostel sine
te pauwels seyt. Al dat bescreuen is:
dat is tot onser leeringhe bescreuen.
Op dat wij biden troest ver scraftuer:
sullen hebben hope. Want het is der
ziele salicheit datme die heilige scraf
tuere gaerne leest: ende hoert lesen.
Want alsoe die mensche niet alleē en

leest biden natuerlijken broede: mer
al vanden woerde die gaen wt den
monde goods. Daer om selme gaerne
leesen ende hoer leesen: ende predike
die heplighe scraf: op dat die ziel ghes
font mach werden: ende ghesaet tot
alle doechten. Veel luyden sijn die le
sen waerlike boeken vā konsten: ende
van haechten: histoerien: en van ouden
heren die ver weelt opende. Mer dat
is al tijtoerles: want sij daer ine niet
en vinden der zielen salicheit: want al
le die tijt die wij onnutteliken toe bide
ghē daer moeten wij voer gode rekenē
ghe of gheuen. Ende want gode mis
haghet dat die mensche die gode opende
soude gaerne waerlike boeken leest.
Om dese sake heeft me langhe tijt int
herte gheweest: dat ic gaerne dit sonda
ment vander scraftueren wt den latijn
in duytliche trecke soude: som dat ic ho
pe datter menich salich mensche die on
gheleert is van tlergen: sijn profijt i
doen soude. Ende dat oock sommighe
luyden den tijt daer in totē souden: als
sij ten anderen voelbeuen waert gaen
souden: op die heilige daghe die ghe
ordineert ende gheset sijn vander hepl
ligher kercken. Daer omme soe heb ic
die werck bider gracie goods bestaē.
die bijbelle ouer te setten vten latine in
duytlicher tale: daer groete pijn en ar
beit in gheleghen is. Nochtan weet ic
wel dattet sal woerde zeer benijt onder
die clerge: hoe wel dat ic nochtan we
ten en mercken sullen die oochbaerlic
heit daer of. Wā sinte gregorius seyt
Die gheuorighe gherechticheit heeft

Versierde initiaal
aan het begin
van de proloog
van de Delftse
bijbel, de eerste
bijbel die werd
gedrukt in het
Nederlands,
1477

Notities van
een lezer of
voormalige
eigenaar in De
revolutionibus
orbium coelestium
(over de omwen
telingen van de
hemellichamen)
van Nicolaus
Copernicus uit
1543. In de boek
band zijn blanco
pagina's mee
gebonden om
plaats te maken
voor notities: het
is een 'doorschoten'
exemplaar.

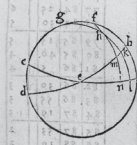
eeuwigdurende waarheid, en bij uitstek onderwerp van scholastieke studie, ontkwam niet aan de filologische aanpak van de humanisten. Het Oude en Nieuwe Testament werden in de oorspronkelijke talen herlezen en opnieuw vertaald, wat de mogelijkheid bood voor nieuwe, betere interpretaties, maar ook leidde tot nieuwe onzekerheden. Het was de overtuiging van Martin Luther dat de Bijbel de enige ware bron van geloof vormde, die aanleiding gaf tot de Reformatie. Maar die leidde niet tot de gewenste hervorming van de Kerk, maar tot een splitsing, waarbij de katholieken de dogma's die Luther had willen afschaffen in het concilie van Trente in 1546 juist opnieuw bekrachtigden. Daartegenover stonden de protestantse theologen, die er niet in slaagden het onderling eens te worden over een nieuwe interpretatie van fundamentele theologische vraagstukken. Dat ging uiteindelijk ten koste van de status van theologie als de wetenschap met het monopolie op absolute waarheid.²⁷ Dat had overigens niet tot gevolg dat de almacht van God en de autoriteit van de Bijbel werden betwijfeld, maar de christelijke orthodoxie kwam in de zestiende en zeventiende eeuw steeds meer op gespannen voet te staan met de wetenschap.

Deze periode was het toneel van natuurhistorische ontdekkingen, waarvan een aantal fundamenteel in strijd bleek te zijn met de Bijbelse realiteit. Copernicus beschreef in 1543 hoe de zon en niet de aarde het middelpunt was van de kosmos, ontdekkingsreizen naar nieuwe werelddelen toonden aan dat de wereld rond was, groter was dan in de Bijbel werd beschreven en volkeren huisvestte wier herkomst niet vanzelfsprekend tot de schepping was te herleiden. Bovendien leverden nieuwe empirische en mathematische onderzoeksmethoden resultaten op die niet in overeenstemming waren met de filosofische principes die door klassieke autoriteiten waren beschreven. De noodzaak tot de aanpassing van het vertrouwde wereldbeeld gaf aanleiding tot twee verschillende soorten reacties. Filosofen als Francis Bacon en René Descartes formuleerden een reeks nieuwe principes waarmee volgens hen betrouwbare

Quomodo etiam cuiuslibet sideris extra circulum, qui per mediam signorum est positus, cuius tamen latitudo cum longitudine confidit, declinatio & ascensio recta parat, & cum quo gradu signiferi coelum mediat. Cap. IIII.

Hec de signifero & equinoctiali & meridiano circulo, ac eorum mutuis sectionibus exposita sunt. Verum ad cotidianam revolutionem non solum interest scire, quae per ipsum signiferum apparent, quibus Solaris tantum modo apparentiae, aperiantur causae, sed etiam ut eorum quae extra ipsum sunt, stellarum fixarum errantiumque, quarum tamen longitudo & latitudo datae fuerint, declinatio ab equinoctiali circulo, & ascensio recta similiter demonstrentur. Describatur ergo circulus, per polos equinoctialis & signiferi a b c d, hemisphaeris equinoctialis sit a c e, super polum f, & signiferi b e d, super polum g, sectio equinoctialis in e signo. A polo autem g per stellam deducatur circumferentia g h k l, sitq; stellae locus datus in h signo,

per quam a polo diurni motus descendet circuli quadrans f h m n. Tunc manifestum est, quod stella quae in h existit, meridianum incidit cum duobus m & n signis, & ipsa h m n circumferentia est declinatio stellae ab equinoctiali circulo, & e n ascensio in sphaera recta, quae quarimus. Quoniam igitur in triangulo k e l, latus k e datur, & angulus k e l, & e k l rectus, dantur ergo per quartum sphaericorum latera k l & e l, cum reliquo angulo qui sub k l e, nota ergo h k l datur circumferentia. Et propterea in triangulo h l n duo anguli dati sunt h l n, & l n h rectus, cum latere h l: dantur ergo per idem quartum sphaericorum reliqua latera h n declinatio stellae, & l n, quaeq; superest n e ascensio recta, qua ab equinoctio sphaera ad stellam permutatur. Vel alio modo. Si ex praecedentibus k e circumferentiam signiferi assumas tanquam ascensionem rectam ipsius l e, dabitur ipsa l e, viceversa ex Canone ascensionum rectarum, & l k ut declinatio congruens ipsi l e, atq;

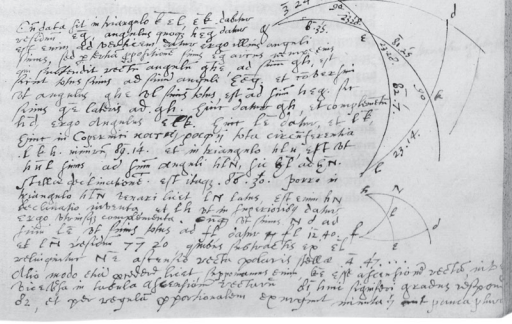
Longitudo signiferi est arcus arcuatus ab occidente inchoans ad stellam inchoans inchoans... et sic sequitur... et sic sequitur...

Latitudo polo signiferi dicitur arcus arcuatus inchoans ab equinoctiali... et sic sequitur... et sic sequitur...

Declinatio stellae est arcus arcuatus inchoans ab equinoctiali... et sic sequitur... et sic sequitur...

Ascensio recta signiferi est arcus arcuatus ab equinoctiali inchoans... et sic sequitur... et sic sequitur...

Summorum in circulo sphaerico... Longitudo eius est... Latitudo eius est...

kennis kon worden verkregen, met het doel het kennisstelsysteem te hervormen. Maar veruit de gebruikelijkste reactie was een poging tot consolidatie: door de natuurfilosofie van Aristoteles zodanig te vernieuwen en aan te passen dat vanuit dit systeem ook nieuwe ontdekkingen konden worden verklaard.²⁸ Een alomvattend denkstelsysteem dat eeuwen had standgehouden werd niet zomaar verruild voor een ander. Niet iedereen was ervan overtuigd dat de oude filosofie onbruikbaar was geworden, en er was zeker geen consensus over wat daar dan voor in de plaats moest komen. En ook de vernieuwers waren nooit helemaal in staat los te komen van het christelijke, humanistische en aristotelische gedachtegoed waarin zij waren opgeleid, als zij dat al wilden; veel van hun opvattingen bleven stevig gegrondvest in traditie.²⁹

Dit is in het kort de context waarin Thysius werkzaam was als boekenverzamelaar. Al deze opvattingen over wetenschap hebben hun weerslag gevonden in gedrukte publicaties, en kunnen in zijn bibliotheek worden teruggevonden. Daarin is terug te zien dat de canon nog niet is afgeschaft, maar nog altijd een belangrijke plaats heeft in de theorievorming. Dat het wereldbeeld nog overwegend wordt bepaald door de aristotelische filosofie, maar dat er langzamerhand plaats wordt gemaakt voor andere manieren van denken. Dat wetenschappelijke theorie en praktische toepassingen nog niet met elkaar zijn geïntegreerd, maar naast elkaar bestaan. Bovendien is duidelijk dat Thysius leefde in een tijd die wordt gekenmerkt door een grote nieuwsgierigheid, curiositas, naar wat er in de wereld en daarbuiten te vinden is, en de behoefte om alles in detail vast te leggen.

Titelpagina van
Instauratio magna
van Francis
Bacon, 1620

De veranderingen in de manier waarop wetenschap beoefend werd, hadden ook consequenties voor de functie die een bibliotheek moest vervullen. In de Renaissance was dat nog vooral de opslag van kennis, met de nadruk op de conservering van waardevolle handschriften en in toenemende mate van de edities die daarvan werden gemaakt. In de periode die volgde, werd het door een enorme stijging van het aantal beschikbare publicaties over allerlei onderwerpen steeds moeilijker om te streven naar een zo volledig mogelijke bibliotheekcollectie. Discussies onder geleerden over kennis die al of niet als correct en dus als waardevol moest worden beschouwd, en de verschillende opvattingen over methode en interpretatie dwongen de eigenaar van een bibliotheek tot het maken van keuzes. Deze kwestie deed zich voor in zowel publieke als private bibliotheken.

Thysius verzamelde boeken juist in de periode waarin de opvattingen van de filosoof Francis Bacon aan gezag begonnen te winnen: dat boeken het resultaat moeten zijn van de wetenschap, en wetenschap niet het resultaat van boeken. Volgens hem was het de taak van bibliotheken onderzoek te ondersteunen, interactie tussen geleerden te bevorderen, en de mogelijkheid te bieden resultaten uit het verleden te inventariseren en evalueren.³⁰ Die evaluatie zou naar mening van Bacon vooral de tekortkomingen van de wetenschap blootleggen, maar daardoor lieten de boekenverzamelaars zich niet ontmoedigen. Zijn mening was niet onmiddellijk maatgevend: voor de meesten was ook hij onderdeel van de discussies over methode en interpretatie, maar naar zijn vruchtbare suggesties werd zeker wel geluisterd.³¹ Het is goed mogelijk dat Thysius de taak van de bibliotheek die Bacon voor ogen had, met zijn legaat heeft willen realiseren.³²

In cijfers uitgedrukt

Thysius heeft een universele bibliotheek samengesteld, waarin een breed scala aan onderwerpen is vertegenwoordigd. Hoewel het mogelijk is geweest te beschrijven op welke manier hij dat heeft gedaan,

welk doel hij daarbij voor ogen gehad kan hebben en hoe de onderneming past in de tijd waarin hij leefde, is behalve in algemene zin nog niet duidelijk wat er daadwerkelijk tot zijn collectie behoorde. Daarom volgt hier eerst een feitelijke beschrijving.

Volgens de oudste catalogus uit 1668 omvatte de Bibliotheca Thysiana kort na de stichting 1.559 boekbanden met daarin 2.620 titels.³³ Thysius heeft nog veel meer gekocht en verkocht, en niet zijn gehele boekenbezit is in de Bibliotheca Thysiana terechtgekomen, maar omdat specifieke gegevens over deze andere titels ontbreken, worden die hier niet meegeteld. De titels uit de catalogus zijn als volgt verdeeld over de verschillende formaten: 849 zijn gedrukt in folio, 812 in quarto, 803 in octavo en 156 in duodecimo of kleiner. Hiervan is 70 procent geheel of gedeeltelijk in het Latijn geschreven, 15 procent in het Frans, 4,5 procent in het Nederlands, 4 procent in het Grieks, 2,5 procent in het Italiaans en 1,75 procent in het Duits. Andere talen die in de bibliotheek aanwezig zijn, maar minder dan één procent van het totale aantal vertegenwoordigen, zijn Spaans, Engels, Arabisch, Hebreeuws, Maleis, Perzisch, Hongaars, Ethiopisch, Syrisch en Chinees. Slechts 100 boeken zijn gedrukt in de periode dat Thysius het meest actief was als verzamelaar, van 1648 tot en met 1653. Ongeveer 1.500 boeken van het totaal dateren uit de zeventiende eeuw, 1.100 uit de zestiende eeuw en er waren dertig incunabelen in de bibliotheek aanwezig. Ruim 650 boeken zijn afkomstig van Duitse uitgeverijen, in Frankrijk en Nederland zijn respectievelijk zo'n 600 en 500 boeken gedrukt, uit Zwitserland, Italië en België komen elk ruim 200 boeken. Ten slotte zijn er 50 afkomstig uit Engeland, en nog een handvol uit andere Europese landen. Van 130 titels wordt de plaats van herkomst in het boek niet genoemd.

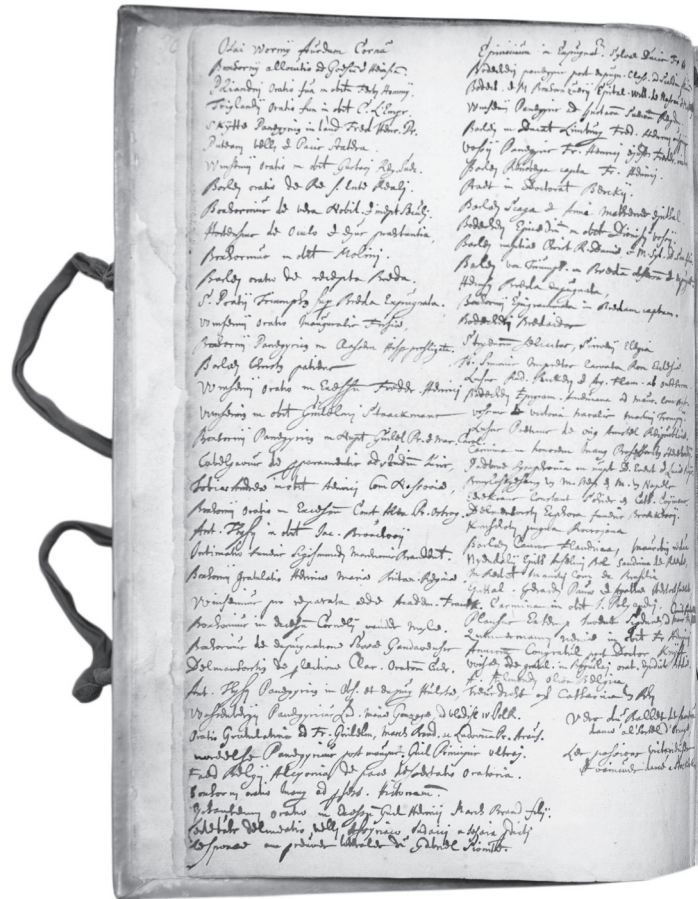
Deze hoeveelheden zijn bewust afgerond, om niet de indruk te wekken dat we hier te maken hebben met absolute aantallen. Onderwerp van dit onderzoek is de collectie boeken die is samengesteld door Johannes Thysius, en daarvoor is de catalogus die kort na de stichting van de bibliotheek is opgesteld, gekozen als uitgangspunt. Deze catalogus komt in-

houdelijk het meest overeen met de collectie zoals die eruit zag aan het einde van Thysius' leven – meer dan enige andere bron. Eerdere catalogi zijn er niet, en het kasboek is in de eerste plaats een aankoopregister dat heel veel informatie biedt over de praktijk van het verzamelen, maar in zijn geheel genomen te veel afwijkt van het eindresultaat.

Het vaststellen welke boeken tot de collectie behoorden, is gedeeltelijk een kwestie van reconstructie, aangevuld met een paar keuzes over wat er wel en niet kan worden meegerekend. Hoewel de meeste boeken die in de oudste catalogus worden vermeld nog steeds in de bibliotheek staan, zijn zeker 140 boeken in de loop der eeuwen kwijtgeraakt of ontvreemd. In de exemplaren van latere catalogi is er dan door de curatoren bijgeschreven 'wegh', of 'manqueert'. Als een boek ontbreekt, is een titelbeschrijving in de oudste catalogus niet altijd voldoende om vast te stellen waar of door wie het boek is gedrukt. Bovendien komt het voor dat niet alle delen van een convoluut zijn beschreven. Achter de omschrijving 'Lutherus de Captivitate Babylonica, & Varia alia', nummer 50 uit de rubriek *Libri theologici in folio*, schuilt bijvoorbeeld een convoluut met meer dan tien titels.³⁴ Dat het boek nog in de bibliotheek staat, heeft ervoor gezorgd dat er meer titels geteld kunnen worden dan wanneer het had ontbroken. Problematischer is de aanwezigheid in de bibliotheek van twee boekbanden met daarin respectievelijk 87 en 42 publicaties, waaronder gelegenheidspoëzie, redes, disputaties en brieven, waarschijnlijk beide in onderdelen door Thysius verzameld en in zijn opdracht samengebonden.³⁵ Een van de twee is met een gedeeltelijke beschrijving van de inhoud opgenomen in de oudste catalogus, maar de ander niet, hoewel Thysius in beide boeken een inhoudsopgave heeft geschreven. Alle publicaties in deze banden apart meerekenen zal het totaal aantal boeken in de bibliotheek doen toenemen, en ook het aantal Nederlandse publicaties uit het tweede kwart van de zeventiende eeuw wordt dan relatief groter.

Naast het gelegenheidsdrukkerwerk is er nog een andere publicatievorm waarvoor Thysius een bij-

zondere belangstelling koesterde, en dat is het pamflet. De term 'pamflet' is een verzamelnaam voor allerlei korte publicaties die zijn gedrukt met het doel te informeren, te onderwijzen, te stichten of te opiniëren over een actueel onderwerp. Een duidelijke definitie is niet mogelijk, sinds de makers van de grote pamflettencatalogi vanaf het einde van de negentiende eeuw een veelvoud aan korte publicaties tot het genre hebben gerekend, en hun mening daarin tot standaard is geworden.³⁶ Daardoor komt ook veel gelegenheidsdrukwerk in pamflettencatalogi voor. Dat Thysius pamfletten verzamelde, staat vast, maar de concrete resultaten daarvan zijn bijna niet meer te reconstrueren. Zelden heeft hij titels van pamfletten genoteerd bij de aankopen in zijn kasboek, en in de oudste catalogus zijn niet meer dan een stuk of twintig titels als pamflet te identificeren. De pamfletten die Thysius in zijn bezit had en die tot de Bibliotheca Thysiana zijn gaan behoren, hebben de basis gevormd voor een enorme collectie die in de eeuwen na de stichting is opgebouwd. Deze collectie telt inmiddels meer dan 16.000 titels, waarvan ruim een derde is gedrukt in de periode voor de stichting van de bibliotheek. De individuele publicaties zijn losgemaakt uit de bundels waarin ze oorspronkelijk waren samengebonden, en na het verwijderen van duplicaten opnieuw gerangschikt. Dit is gebeurd rond 1850, toen de theoloog en letterkundige Johannes van Vloten begon met een inventarisatie, zo schrijft Louis Petit in het voorbericht bij de pamflettencatalogus van de bibliotheek.³⁷ Dat maakt het hoogstwaarschijnlijk onmogelijk om nog vast te stellen wat tot de oorspronkelijke collectie van Thysius behoorde. Daarvoor moeten de exemplaren die hij in zijn bezit gehad zou kunnen hebben, ruim zesduizend stuks, eerst worden onderzocht op eigendomskenmerken. Zulke kenmerken heeft Thysius in zijn boeken maar met mate aangebracht. Een boek uit zijn collectie is soms te herkennen aan de boekband, met daarop een stempel met zijn initialen, soms door de beschrijving in zijn handschrift van de titel(s) op de rug van de band of op een schutblad, of door zijn naam op de titelpagina.³⁸ Die naam

Door Johannes Thysius geschreven inhoudsopgave in een bundel gelegenheidsdrukwerk (Thysia 807)

schreef hij bovendien alleen op de titelpagina van de eerste publicatie in een band. Dus is de kans om eigendomskenmerken in de pamfletten terug te vinden klein.

Daarom is hier gekozen om pamfletten en gelegenheidsdrukwerk niet als aparte titels mee te rekenen in de collectie van de bibliotheek van Thysius. Het is niet mogelijk vast te stellen hoeveel van deze publicaties door Thysius zelf zijn aangeschaft, en het is niet zeker in hoeverre hij dit drukwerk tot de kern van zijn collectie rekende, die aan het eind van zijn leven werd bestemd voor algemeen gebruik. Het grootste deel ervan staat tenslotte niet vermeld in de oudste catalogus. Daarnaast is het de vraag of het wenselijk is honderd pamfletten als gelijkwaardig te beschouwen aan honderd titels uit de rubriek *theologici in folio*; dat zou leiden tot een onevenwichtig

beeld van de bibliotheek. De collectie pamfletten en gelegenheidsdrukwerk die in de Bibliotheca Thysiana is samengebracht, verdient een eigen studie, buiten de context van het leven en werk van Johannes Thysius.

Wat hier centraal staat is een bibliotheek van ruim 2.600 titels, die is samengesteld door Thysius en na zijn dood in de Bibliotheca Thysiana is ondergebracht. Die omvat een evenredige hoeveelheid boeken in de formaten folio, quarto en octavo, aangevuld met een bescheiden aantal titels in kleinere formaten. Het overgrote deel is geschreven in het Latijn, Frans komt op de tweede plaats en het aandeel van de Nederlandstalige boeken is maar klein. Veertig procent van de boeken dateert van voor 1600, en was dus ouder dan vijftig jaar toen ze door Thysius werden aangeschaft. Minder dan een vijfde is gedrukt in Nederland: de meeste boeken zijn afkomstig uit andere Europese landen, met name uit Duitsland en Frankrijk. Hoe deze gegevens moeten worden geïnterpreteerd, bijvoorbeeld of de bibliotheek in deze samenstelling exemplarisch is voor de tijd, de plaats en de situatie waarin ze is ontstaan, of juist afwijkend, is onduidelijk.

Bert van Selm schreef in zijn studie naar Nederlandse boekhandelscatalogi aan het begin van de zeventiende eeuw dat de mogelijkheid om alle boeken uit een geleerdenbibliotheek ter hand te nemen de onderzoeker in staat zou stellen het boekenbezit diepgaand te analyseren, door titels te rangschikken naar onderwerp en toegankelijk te maken op auteursnamen en plaatsen en jaren van uitgave.³⁹ Hij heeft niet geschreven wat een dergelijke analyse zou kunnen opleveren, want alleen het vaststellen hoeveel boeken kunnen worden gerekend tot een genre, formaat of taal zegt weinig over een bibliotheek als er geen vergelijkingsmateriaal voorhanden is. De bibliotheek van Thysius kan wat dat betreft als voorbeeld dienen. Van Selm heeft vervolgens een vergelijkend onderzoek uitgevoerd naar de inhoud van twintig bibliotheken, op basis van taal, indeling en verdeling naar formaten. Daaruit blijkt dat het aandeel Latijnse boeken aan het begin van de zeventien-

de eeuw iets groter was dan in de bibliotheek van Thysius, gemiddeld tachtig procent, het aandeel Frans is ongeveer tien procent, en Nederlands en Duits vertegenwoordigen samen zes procent. Dit wijkt nauwelijks af van de situatie bij Thysius, en hetzelfde geldt voor de verdeling naar formaat. Hij had alleen relatief minder boeken in octavo dan zijn voorgangers. Een vergelijking naar jaar en plaats van uitgave van de boeken is in het onderzoek van Van Selm grotendeels afwezig, omdat hij als bron alleen veilingcatalogi tot zijn beschikking had waarin deze informatie meestal ontbreekt.

In de afsluitende opmerkingen bij dezelfde passage heeft Van Selm laten weten wat hij verwachtte van toekomstig bibliotheekonderzoek: er zou moeten worden vastgesteld hoe de samenstelling van collecties door de tijd heen is veranderd, en in welke mate ze 'afwijken van het patroon dat kenmerkend is voor een beroep of een maatschappelijke groep'.⁴⁰ Dan krijgt een kwantitatieve beschrijving van een bibliotheek pas echt betekenis.

Een methode

Dit leidt opnieuw naar de vraag op welke manier datgene wat je zou willen weten over de bibliotheek kan worden teruggebracht tot wat mogelijk is om erover te kunnen weten. In de eerste plaats is vastgesteld dat de schriftelijke weerslag van de wetenschapsbeoefening het meest concrete aanknopingspunt is voor een typering van de bibliotheek van Thysius. En in de tweede plaats wordt het beroep van de verzamelaar of de maatschappelijke groep waartoe hij behoorde door bibliotheekwetenschappers beschouwd als de meest bruikbare context. Aan de hand van deze overwegingen zullen drie onderdelen van de bibliotheek van Thysius worden onderworpen aan een nadere beschouwing: de *libri juridici*, de *libri medici* en de *libri historici*.

Uitgangspunt daarvoor zijn allereerst twee van de drie wetenschapsgebieden of 'faculteiten' die aan de universiteit werden onderwezen: rechten en geneeskunde. Het onderscheid tussen deze facultei-

ten wordt niet alleen gemaakt in de oudste catalogus van de Bibliotheca Thysiana, maar ook in de veilingcatalogi van geleerdenbibliotheken uit de zeventiende eeuw. Daardoor is het mogelijk de bibliotheek van Thysius op onderdelen te vergelijken met die van tijdgenoten: een contemporaine indeling van de boeken is reeds voorhanden.⁴¹ Voor deze vergelijking zijn vier bibliotheken gekozen van specialisten op het bewuste wetenschappelijke terrein, maar met een zo verschillend mogelijke professionele achtergrond.⁴² Deze bibliotheken zijn allemaal afkomstig uit de Republiek, en geveild in de periode dat Thysius actief was als verzamelaar: ongeveer van 1635 tot 1653. Dat betekent dat hun eigenaars in theorie de beschikking hadden over hetzelfde aanbod van boeken om daaruit een keuze te maken.

Voor de *libri juridici* is gekozen omdat Thysius zelf een universitaire opleiding in de rechten heeft afgerond, wat veronderstelt dat hij beschikte over een meer dan gemiddelde kennis over dit onderwerp. De *libri medici* zijn gekozen omdat een direct verband met Thysius' leven en werk ontbreekt, en dus vanuit de gedachte dat hij over dit onderwerp minder goed was ingelicht. Dit zou kunnen worden weerspiegeld door zijn boekencollectie. De keuze voor de vergelijking met bibliotheken van geleerden die zich beroepsmatig op verschillende manieren met het vak hebben beziggehouden, berust op de veronderstelling dat de bibliotheek van bijvoorbeeld een lijfarts afwijkt van die van de hoogleraar geneeskunde. Door een vergelijking van de medische boeken uit het bezit van verschillende specialisten op dit gebied met de *libri medici* uit de Bibliotheca Thysiana, moet het mogelijk zijn de collectie tot op zekere hoogte te typeren. Behalve een meer algemeen onderscheid, tussen een voorkeur voor praktische of theoretische geneeskunde, kan door zo'n vergelijking ook worden vastgesteld wie de populaire auteurs waren, welke boeken in geen enkele van de bibliotheken ontbreken, en zo mogelijk – wanneer de veilingcatalogi de benodigde informatie bevatten – aan welke edities de voorkeur werd gegeven.

Het derde onderdeel van de bibliotheek dat zal

worden besproken, is dat van de *libri historici*. Meer dan elke andere discipline weerspiegelt de studie van geschiedenis in de zeventiende eeuw de combinatie van traditie en vernieuwing waardoor de humanistische wetenschapsbeoefening wordt gekenmerkt.⁴³ In navolging van Cicero werd het verleden beschouwd als een bron van tijdloze pragmatische en morele lessen over menselijk gedrag, en vormde geschiedenis in de eerste plaats een onderdeel van de *politica* en de *retorica*. Een behoefte aan meer context ten behoeve van de interpretatie van de werken van klassieke historici leidde tot een interesse in oudheidkunde, ofwel: een systematisch onderzoek naar alle aspecten van de Griekse en Romeinse samenleving, op basis van objecten en inscripties. Geschiedenis werd daarmee langzamerhand een op zichzelf staande discipline, met een eigen doel en methode. In een poging om te laten zien op welke manier verschillende opvattingen over geschiedenis een plaats hebben gekregen in de bibliotheek van Thysius, zal zijn verzameling *libri historici* worden vergeleken met contemporaine theoretische en praktische aanwijzingen over de studie van het verleden.

De keuze om niet de hele bibliotheek, maar onderdelen ervan nader te onderzoeken door vergelijking met het werk van tijdgenoten, is vanzelfsprekend een pragmatische, maar desondanks weloverwogen gemaakt. Bepalend voor het resultaat is de selectie van boeken die daarin wordt betrokken. Daarvoor heeft de indeling van de oudste catalogus van de Bibliotheca Thysiana, die vergelijkbaar is met die van talloze andere bibliotheekcatalogi, als uitgangspunt gediend.⁴⁴ Deze catalogi werden gemaakt om de gebruiker van een bibliotheek in staat te stellen kennis te nemen van de werken die zich in de collectie bevonden, en om die werken te kunnen terugvinden in de kast, zodat ze eveneens functioneerden als standcatalogi. Hun indeling naar onderwerp varieert naar het karakter van de bibliotheek en het publiek van lezers dat er gebruik van maakte. Behalve de plaatsing van de boeken geven de catalogi daardoor ook aan welke verschillende velden van onderzoek men in die tijd onderscheidde.⁴⁵

In de eerste helft van de zeventiende eeuw verschenen er in de Republiek gedrukte catalogi van verschillende universiteits- en stadsbibliotheken. De eerste catalogus was de *Nomenclator* van de universiteitsbibliotheek te Leiden, gedrukt in 1595.⁴⁶ Daarin worden de volgende rubrieken onderscheiden: theologie, rechten, geneeskunde, geschiedenis, filosofie, rekenkunde en letteren. De catalogus is vormgegeven op basis van de volgorde waarin de boeken in de kasten waren opgesteld. Dit praktische uitgangspunt is in Leiden gedurende de zeventiende eeuw in stand gehouden. De catalogi die bibliothecaris Daniel Heinsius in 1612, 1623 en 1640 publiceerde, zijn op dezelfde manier ingedeeld.⁴⁷ Bovendien heeft de *Nomenclator* als voorbeeld gediend voor de opstelling van andere bibliotheken van onderwijsinstellingen en voor de indeling van hun catalogi.⁴⁸

De indeling van zeventiende-eeuwse boekenverzamelingen is ook gebruikt voor boekhandelscatalogi. In de Republiek werd drukwerk gepubliceerd ten bate van verschillende vormen van handel: lijsten van boeken die een boekverkoper had gekocht op een van de boekenmessen in Frankfurt, fonds-catalogi, magazijn-catalogi, catalogi van fonds- en magazijnveilingen en ten slotte veilingcatalogi van particuliere bibliotheken.⁴⁹ Deze publicaties waren bedoeld om geïnteresseerde kopers van het aanbod op de hoogte te stellen. Alleen de veilingcatalogi van particuliere collecties geven (grotendeels) de inhoud van bibliotheken weer, maar aangezien al deze catalogi hetzelfde doel dienden, is de indeling van de daarin opgenomen boeken op hetzelfde principe gebaseerd. Daarbij werd getracht de catalogi zo overzichtelijk mogelijk te houden. De indeling vond plaats naar wetenschapsgebied, waarbij rubrieken die maar een kleine hoeveelheid boeken bevatten werden samengevoegd, veelal onder de noemer *libri miscellanei*. Boekhandelscatalogi verschilden daarbij nauwelijks van bibliotheekinventarissen, afgezien van het veel grotere aandeel van boeken in andere talen dan het Latijn of het Grieks. Kleine hoeveelheden boeken in de landstalen werden over het algemeen ondergebracht bij het betreffende wetenschapsge-

NOMENCLATOR
AVTORVM OMNIVM,
quorum libri

Vel manuscripti, vel typis expressi existant.
in BIBLIOTHECA Academia

LVGDVNO-BATAVÆ.
cum Epistola

De ordine eius atque usu,

A D

NOBILES ET MAGNIFICOS
ACADEMIAE CVRATORES
ET CONSVLES.

LVGDVNI BATAVORVM,

Apud Franciscum Raphelengium.

CLD. ID. XCV.

*Nobilium et magnificorum Dominorum Curotorum Beryniae
liberalitatis Dominus Perrincheus Job: a Bouchen.
ii. Cal. Julias Cl. p. xcv.*

Titelpagina
van de eerste
gedrukte cata-
logus van de
universiteits-
bibliotheek
Leiden, de
Nomenclator
uit 1595

bied, maar wanneer hun aantal groter was dan enkele tientallen werden zij samengevoegd in aparte rubrieken.⁵⁰

Naast catalogi, die vooral zijn afgestemd op het praktische gebruik van de boeken, bestaan er ook geschriften waarin boeken op een theoretische grondslag zijn ingedeeld. Daartoe behoren onder meer de bibliografieën die vanaf de eerste helft van de zestiende eeuw werden gepubliceerd. De auteurs van deze werken probeerden een overzicht te geven van de in druk verschenen wetenschappelijke literatuur door de eeuwen heen. De lijsten met enorme hoeveelheden titels weerspiegelen contemporaine opvattingen over de manier waarop kennis geordend dient te worden. Om alle kennis die in deze publicaties werd samengebracht te structureren werden door de auteurs nauwgezette indelingen naar onderwerp ontworpen.⁵¹ Mede doordat de uitgangspunten van de bibliografen door de jaren heen nogal van elkaar verschilden, heeft dit nooit een gestandaardiseerd systeem opgeleverd. Een andere kwestie die daarbij een rol speelde, was dat veel titels bij een te zeer verfijnde indeling niet probleemloos onder een bepaalde noemer konden worden geplaatst. Dat gold voor oudere publicaties, waarin nog niet altijd in voldoende mate sprake was van specialisatie, of verzamelwerken, waarvan er in die periode talloze werden gepubliceerd. De bibliografieën vertegenwoordigen dan ook voornamelijk een visie op kennis, in plaats van een aanzet tot een universeel bruikbaar model voor de ordening ervan.

Een theoretische benadering werd eveneens gehanteerd door de bibliothecarissen die in de zeventiende eeuw aan de wieg stonden van de bibliotheekwetenschap, door de Franse afkomst van de meesten van hen ook wel aangeduid met de term *bibliotheconomie*. De theoretische geschriften van onder meer Gabriel Naudé, Claude Clément, Louis Jacob en Pierre Le Gallois zijn voornamelijk gericht op samenstelling, ordening en gebruik van wat zij beschouwden als een ideale bibliotheek.⁵² Desondanks waren hun opvattingen dankzij hun professionele achtergrond grotendeels geworteld in de praktijk, terwijl het

werk van Jacob en Le Gallois mede was gebaseerd op dat van hun voorganger Naudé. Laatstgenoemde publiceerde in 1627 het werkje *Advis pour dresser une bibliothèque*, waarin hij al zijn ideeën met betrekking tot dit onderwerp kort uiteenzette. Hoewel de ideale bibliotheek volgens hem zoveel mogelijk boeken bevatte, moest de indeling ervan zo eenvoudig mogelijk blijven: 'ie croy que le meilleur est tousiours celuy qui est le plus facile, le moins intrigué, le plus naturel, vsité, & qui suit les Facultez de Theologie, Medecine, Iurisprudence, Histoire, Philosophie, Mathematiques, Humanitez, & autres'.⁵³ De ordening van de boeken binnen elke faculteit laat Naudé aan zijn lezers over, zijn aanwijzingen daaromtrent presenteert hij slechts als een voorbeeld.

Hoewel er geen eenduidig contemporain model bestaat voor de manier waarop een verzameling boeken dient te worden ingedeeld, blijkt er in de praktijk toch een redelijke consensus over te bestaan. Opvallend is dat de mening van Naudé daaromtrent exact overeenstemt met de indeling van de Leidse *Nomenclator*. De inhoud van de bibliotheek- en de boekhandelscatalogi varieert in omvang tussen enkele honderden tot enkele duizenden titels. Een indeling in ongeveer zeven rubrieken voldeed daarbij aan de praktische noodzaak tot het creëren van overzichtelijkheid. De rubrieken waarvoor werd ge-

kozen zijn grotendeels afhankelijk van de aard van de betreffende bibliotheek, of bij de boekhandelscatalogi van de samenstelling van het fonds, de inhoud van het magazijn of de collectie die te koop werd aangeboden.⁵⁴ Aparte rubrieken voor rekenkunde, filosofie, letteren en geschiedenis ontbreken daardoor nogal eens, of zijn samengevoegd onder de noemer *libri miscellanei*. In een verzameling van enkele duizenden boeken zijn er drie wetenschapsgebieden bijna altijd vertegenwoordigd: de *libri theologici*, *juridici* en *medici*.

De keuze om behalve aan de *libri juridici* en *medici* desondanks toch een passage te wijden aan de geschiedenisboeken in de bibliotheek van Thysius, is dan ook gemaakt vanuit een andere overweging, en niet vanuit een poging om de denkwijze van zeventiende-eeuwse boekenverzamelaars en catalogusmakers te volgen. Namelijk dat de grote variëteit van boeken in de *Bibliotheca Thysiana* het best zichtbaar kan worden gemaakt aan de hand van de *libri historici*. Het is dan ook niet de bedoeling te suggereren dat hier 'de enige juiste methode' wordt gehanteerd om de bibliotheek te typeren; een nader onderzoek van een andere selectie boeken, gemaakt met een heel ander uitgangspunt, zal mogelijk ook andere conclusies opleveren. Wat volgt is een eerste aanzet.